जलवाहिनी

प्रश्नः 1. प्रस्तुतं गीतं सस्वरं गायत–(प्रस्तुत गीत को सुस्वर गाएँ–)

उत्तरम्– छात्र सुस्वर में गीत गाएँगे।

प्रश्नः 2. अधोलिखितानां प्रश्नानामुत्तराणि लिखत–(नीचे लिखे प्रश्नों के उत्तर लिखिए–)

(क) कूपः कीदृशः अस्ति?

(ख) महास्फोटः कुत्र आस्ते?

(ग) बालः कुत्र विलपिष्यति?

(घ) जलवाहिनी यदि द्रुतं गच्छेत् तर्हि किं स्यात्?

उत्तरम्– (क) कूपः तनुः महालम्बः च अस्ति।

(ख) महास्फोटः करे आस्ते।

(ग) बालः गृहे विलपिष्यति।

(घ) जलवाहिनी यदि द्रुतं गच्छेत् तर्हि तस्याः वसनं (वस्त्रम्) सलिलवेगैः आर्द्रं भवेत्।

प्रश्नः 3. अधोलिखितेषु पदेषु यथापेक्षितं सन्धिं/विच्छेदं कुरुत–(निम्नलिखित पदों में आवश्यकता के अनुसार सन्धि अथवा सन्धि-विच्छेद कीजिए–)

(क) तस्य	+	अस्ति	=	....
(ख)	+	....	=	अप्यास्ते
(ग) महालम्बः	+	तले	=	....
(घ)	+	....	=	भरिष्याम्याहरिष्यामि
(ङ) सु	+	उक्तिः	=	....

उत्तरम्– (क) तस्यास्ति, (ख) अपि + आस्ते, (ग) महालम्बस्तले, (घ) भरिष्यामि + आहरिष्यामि, (ङ) सूक्तिः।

प्रश्नः 4. विशेषणैः सह विशेष्याणि योजयत–(विशेषणों के साथ विशेष्यों का मिलान कीजिए–)

विशेषण-पदानि	**विशेष्य-पदानि**
कियत्	कूपः
गभीरः	वसनम्
स्थूलः	नूपुररवान्
आर्द्रम्	कालम्
इमान्	विडालः

उत्तरम्–

विशेषण-पदानि	**विशेष्य-पदानि**
कियत्	कालम्
गंभीरः	कूपः
स्थूलः	विडालः
आर्द्रम्	वसनम्
इमान्	नूपुररवान्

प्रश्नः 5. समानार्थकानि पदानि मेलयत–(समानार्थक पदों का मिलान कीजिए–)

सलिलम्	कुम्भः
गृहम्	शिशुम्
द्रुतम्	जलम्
घटः	शीघ्रम्
बालम्	भवनम्

www.dreamtopper.in

उत्तरम्– समानार्थकानि पदानि–

पदानि	**समानार्थकानि**
सलिलम्	जलम्
गृहम्	भवनम्
द्रुतम्	शीघ्रम्
घटः	कुम्भः
बालम्	शिशुम्

प्रश्नः 6. अधोलिखितानां पदानां लिङ्गं विभक्तिं वचनं च लिखत–(निम्नलिखित पदों के लिङ्ग, विभक्ति और वचन लिखिए–)

	पदानि	**लिङ्गम्**	**विभक्तिः**	**वचनम्**
यथा–	रात्रिम्	स्त्रीलिङ्गम्	द्वितीया	एकवचनम्
	गृहे	....	....	....
	सर्वान्	....	....	....
	रज्ज्वा	....	....	....
	वेगैः	....	....	....
	कोलाहलाः	....	....	....
	तले	....	....	....

उत्तरम्–

पदानि	**लिङ्गम्**	**विभक्तिः**	**वचनम्**
गृहे	नपुंसकलिङ्गम्	सप्तमी	एकवचनम्
सर्वान्	पुल्लिङ्गम्	द्वितीया	बहुवचनम्
रज्ज्वा	स्त्रीलिङ्गम्	तृतीया	एकवचनम्
वेगैः	पुल्लिङ्गम्	तृतीया	बहुवचनम्
कोलाहलाः	पुल्लिङ्गम्	प्रथमा	बहुवचनम्
तले	नपुंसकलिङ्गम्	सप्तमी	एकवचनम्

प्रश्नः 7. चित्रं दृष्ट्वा मञ्जूषातः पदानि च चित्वा वाक्यानि रचयत–(चित्र देखकर और मञ्जूषा से पद चुनकर वाक्य रचना कीजिए–)

(**नोट :** विद्यार्थी चित्र पाठ्यपुस्तक में देखें)

चिकित्सालयः	चिकित्सकः	रुग्णान्	चिकित्सार्थम्	नगरे	परिचरति
जनाः अस्ति	आगच्छन्ति	परिचारिका	ददाति	करोति	औषधम्

(क) ....

(ख) ....

(ग) ....

(घ) ....

(ङ) ....

www.dreamtopper.in

उत्तरम्– (क) अस्मिन् चित्रे चिकित्सालयः अस्ति। (ख) चिकित्सकः रुग्णान् पश्यति।
(ग) जनाः चिकित्सार्थम् अत्र आगच्छन्ति। (घ) त्रयः जनाः चिकित्सालये तिष्ठन्ति।
(ङ) परिचारिका रुग्णम् परिचरति।

प्रश्नः 8. अन्वयं कुरुत–(अन्वय कीजिए–)

(क) द्रुतं यदि यामि वसनं मे
भवेदार्द्रं सलिलवेगैः।

(ख) कृषन्त्या मे घटं रज्ज्वा
करेऽप्यास्ते महास्फोटः।

उत्तरम्– (क) यदि द्रुमं यामि मे वसनं सलिलवेगैः आर्द्रं भवेत्।
(ख) रज्ज्वा घटं कृषन्त्याः मे करे अपि महास्फोटः आस्ते।

अतिरिक्त-अभ्यासः

***(1)* शब्दार्थान् मेलयत–**(शब्द का अर्थ से मिलान कीजिए–)

यामि	घटः
द्रुतम्	आकर्ण्य
वसनम्	अनिष्यामि
अधिशयानाः	शीघ्रम्
करे	गच्छामि
कुम्भः	वस्त्रम्
श्रुत्वा	सुप्ताः
आहरिष्यामि	हस्ते

उत्तरम्– यामि–गच्छामि; द्रुतम्–शीघ्रम्; वसनम्–वस्त्रम्; अधिशयानाः–सुप्ताः; करे–हस्ते; कुम्भः–घटः; श्रुत्वा–आकर्ण्य; आहरिष्यामि–आनेष्यामि।

***(2)* पूर्णवाक्येन उत्तरत–**(सम्पूर्ण वाक्य में उत्तर दीजिए–)

1. जलवाहिनी किं करोति?
2. यदि सा शनैः गच्छति तर्हि किं भविष्यति?
3. यदि सा शीघ्रं गच्छेत् तर्हि किं भवेत्?
4. नागरिकाः किं कुर्वाणाः सन्ति?
5. ते कदा जागरिष्यन्ति?

उत्तरम्–
1. जलवाहिनी कूपात् घटे जलम् आहरति।
2. यदि सा शनैः गच्छति तर्हि तस्याः बालः गृहे विलपिष्यति।
3. यदि सा शीघ्रं गच्छेत् तर्हि तस्याः वस्त्रं जलवेगेन आर्द्रं भविष्यति।
4. नागरिकाः शय्याम् अधिशयानाः सन्ति।
5. ते रुनझुनमयान् नुपुररवान् आकर्ण्य झटिति जागरिष्यन्ति?

www.dreamtopper.in

(3) अधोदत्तं श्लोकं पठित्वा प्रश्नान् उत्तरत–(निम्नलिखित श्लोक पढ़कर प्रश्नों के उत्तर दीजिए–)

I. एकपदेन उत्तरत–

1. कूपः कीदृशः अस्ति?
2. पानीयम् कुत्र अस्ति?

उत्तरम्– 1. तनुः/महालम्बः 2. तले

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत–

1. जलवाहिनी कथं जलकुम्भं कर्षति? ....
2. यदा सा घटं कर्षति तदा किं भवति?

उत्तरम्– 1. जलवाहिनी रज्ज्वा जलकुम्भं कर्षति।

2. यदा सा रज्ज्वा घटं कर्षति तदा तस्याः हस्ते महास्फोटः भवति।

III. भाषिककार्यम्

1. 'तनुः कूपो महालम्बः'–अत्र किं विशेष्यपदम्? ________
2. पर्यायम् लिखत। (*i*) लघुः = ________ (*ii*) जलम् = ________
3. सन्धिः विच्छेदः वा क्रियातम्।
   (*i*) तस्यास्ति = ________ (*ii*) महालम्बः + तले
4. 'अस्ति' 'आस्ते' इति अत्र कः धातुः? ________
5. यथानिर्देशम् उत्तरत।

	लिंगम	विभक्तिः	वचनम्
(*i*) पानीयम्	______	______	______
(*ii*) रज्ज्वा	______	______	______
(*iii*) करे	______	______	______

उत्तरम्– 1. कूपः 2. (*i*) तनुः (*ii*) पानीयम्

3. (*i*) तस्य + अस्ति (*ii*) महालम्बस्तले

4. अस्

5.

(*i*) नपुंसकलिंगम्	प्रथमा	एकवचनम्
(*ii*) स्त्रीलिंगम्	तृतीया	एकवचनम्
(*i*) पुल्लिंगम्	सप्तमी	एकवचनम्

(4) अधोदत्तैः पदैः वाक्यानि रचयत–(निम्नलिखत पदों से वाक्य बनाइए–)

1. विलपति ....
2. आकर्ण्य ....
3. भरष्यिति ....
4. तले ....
5. शय्यायाम् ....

उत्तरम्– 1. यदा शिशुः मातरं न पश्यति सः विलपति।

2. सम्पूर्णं वृत्तान्तम् आकर्ण्य अहम् अचिन्तयम्।

www.dreamtopper.in

3. सा घटे जलं भरिष्यति।
4. जलं घटस्य तले आसीत्।
5. बालः शय्यायाम् सुखं सुप्तः आसीत्।

(5) श्लोकान्वयं पूरयत–(श्लोकान्वय पूरा कीजिए–)

(क) भरिष्याम्याहरिष्यामि च सलिलकुम्भं कियत्कालम्।
(अहम्) कियत्कालम् ——— भरिष्यामि ——— ———।
(च, सलिलकुम्भम्, आहरिष्यामि)

(ख) शनैः यदि यामि चिररात्राय विलपिस्यति गृहे बालः।
यदि (अहम्) ——— यामि, (तर्हि) बालः ——— चिररात्राय ———।
(विलपिष्यति, शनैः, गृहे)

(ग) द्रुतं यदि यामि वसनं मे भवेदार्द्रं सलिलवेगैः।
यदि (अहम्) ——— यामि, (तर्हि) मे ——— सलिलवेगैः ——— भवेत्।
(आर्द्रम्, वासनम्, द्रुतम्)

उत्तरम्– (क) सलिलकुम्भम्, आहरिष्यामि, च।
(ख) शनैः, गृहे, विलपिष्यति।
(ग) द्रुतम्, वसनम्, आर्द्रम्।

बहुविकल्पीयप्रश्नाः

(1) विकल्पेभ्यः उचितम् पदम् आदाय रिक्तस्थाननि पूरयत–(विकल्पों से उचित पद लेकर रिक्त स्थान भरिए)

(क) 1. तस्याः कम्बलम् वर्षाजलेन ——— अभवत्। (आर्द्रः, आर्द्रम्, आर्द्र)
2. सा ——— कूपात् घटम् अकर्षत्। (रज्जुना, रज्जवा, रज्ज्वा)
3. गृहे बालाः ———। (विलपिष्यति, विलपिष्यतः, विलपिष्यन्ति)
4. इदम् पानीयम् ——— न अस्ति। (शीतल, शीतलम्, शीतलः)
5. ——— ग्रन्थाः अति प्राचीनाः सन्ति। (अयम्, इमाः, इमे)

उत्तरम्– (क) 1. आर्द्रम् 2. रज्ज्वा 3. विलपिष्यन्ति 4. शीतलम् 5. इमे

(ख) 1. अयं कूपः ———। (महालम्बः, महास्फोटः, सलिलवेगः)
2. पानीयम् तस्य ——— आस्ते। (गृहे, घटे, तले)
3. नागरिकाः ——— शयानाः। (द्रुतम्, आर्द्रम्, सुखम्)
4. जनाः नूपुररवान् ——— जागरिष्यन्ति। (आकर्णयित्वा, आकर्णयन्ति, आकर्ण्य)
5. जलवाहिनी कूपात् जलम् ———। (आहरष्यति, आहरिष्यति, आहरीष्यति)

उत्तरम्– (ख) 1. महालम्बः 2. तले 3. सुखम् 4. आकर्ण्य 5. आहरिष्यति

प्रश्नः 2. उचितं प्रश्नवाचकं पदं चित्वा रेखांकितपदम् आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत–(उचित प्रश्नवाचक शब्द चुनकर रेखांकित पद के आधार पर प्रश्न निर्माण कीजिए–)

1. वसनं में <u>आर्द्रम्</u> भवेत्। (किम्, कथम्, कीदृशम्)
2. जलवाहिनी <u>रज्ज्वा</u> घटं कर्षति। (केन, कया, का)
3. सा <u>सलिलकुम्भम्</u> भरिष्यति। (कम्, किम्, कः)
4. <u>नूपुररवान्</u> आकर्ण्य ते जागरिष्यन्ति। (कम्, कान्, कानि)
5. <u>गृहे</u> बालः विलपिष्यति। (कस्मिन्, कुत्र, कुतः)

उत्तरम्– 1. वसनं मे कीदृशम् भवेत्?
2. जलवाहिनी कया घटं कर्षति?
3. सा कम् भरिष्यति?
4. कान् आकर्ण्य ते जागरिष्यन्ति?
5. बालः कुत्र विलपिष्यति?

www.dreamtopper.in